UDK: 331.5:658.3(075

O'ZBEKISTONDA YOSHLAR ORASADA KAMBAG'ALLIKNI KAMAYTIRISHDA RAG'BAT MOTIVINING O'RNI

Tojibayev B.T. , *kafedra dotsenti,*
"Ijtimoiy fanlar" kafedrasi,
E-mail: tojibayev77@gmail.com
Namangan davlat texnika universiteti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada jadal ijtimoiy o'zgarishlar sharoitida yoshlarda kambag'allikning dinamikasida rag'bat motiviga bog'liqligi tahlil qilinadi. Rag'bat motivining psixologik, ijtimoiy va iqtisodiy ildizlari ko'rib chiqilib, uning yoshlarning kasbiy rivojlanishi, mehnat bozoridagi pozitsiyasi hamda ijtimoiy moslashuviga ta'siri ilmiy manbalar asosida yoritilgan. O'zbekistonda kambag'allik darajasining pasayishi yoshlarning ta'lim olish, kasb egallash, mehnat bozoriga kirish, tadbirkorlikka intilish va o'z hayotini yaxshilashga bo'lgan ichki motivatsiyasi kambag'allikni qisqartirishning muhim ichki omili sifatida asoslangan. Maqola yoshlar siyosatida rag'batlantirishni oshirish va professional rivojlanishni qo'llab-quvvatlovchi mexanizmlarni shakllantirish zarurligini ilmiy asoslaydi.*

Аннотация. *В данной статье анализируется взаимосвязь между мотивацией к достижению успеха и динамикой бедности среди молодежи в условиях стремительных социальных перемен. Исследуются психологические, социальные и экономические корни мотивации, а также на основе научных источников освещается ее влияние на профессиональное развитие молодежи, ее положение на рынке труда и социальную адаптацию. В Узбекистане снижение уровня бедности обосновывается как важный внутренний фактор сокращения бедности, основанный на внутренней мотивации молодежи получать образование, приобретать навыки, выходить на рынок труда, стремиться к предпринимательству и улучшать свою жизнь. В статье научно обоснована необходимость усиления стимулирующих факторов в молодежной политике и создания механизмов, способствующих профессиональному развитию.*

Abstract. *This article analyzes the link between the incentive motive and the dynamics of poverty among young people in the context of rapid social changes. The psychological, social, and economic roots of the incentive motive are examined, and its impact on young people's professional development, their position in the labor market, and their social adaptation is illuminated based on scientific sources. The study demonstrates that the incentive motive increases young people's tendency toward precarious, temporary, and insecure employment relationships. The article scientifically justifies the need to increase incentives and establish mechanisms that support professional development in youth policy.*

Kalit so'zlar: *kambag'allik, rag'bat motivi, yoshlar siyosati, mehnat bozori, kasbiy rivojlanish, ijtimoiy xavflar.*

Ключевые слова: *бедност, стимулирование, молодежная политика, рынок труда, профессионалное развитие, социалные риски.*

Keywords: *poverty, incentive, youth policy, labor market, professional development, social risks.*

Kirish. Yoshlar o'rtasidagi kambag'llik muammosi zamonaviy jamiyatdagi eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy masalalardan biridir. Ta'lim tizimlarining rivojlanishi, mehnat bozorining kengayishi va turli ijtimoiy dasturlarning amalga oshirilishiga qaramay, yoshlarning katta qismi to'liq ijtimoiy va iqtisodiy integratsiya uchun cheklangan imkoniyatlarga duch kelmoqda. Yoshlar kambag'llik muammosi nafaqat moddiy ta'minotsizlikda, balki sifatli ta'lim, barqaror ish bilan ta'minlash, ijtimoiy resurslar va o'zini o'zi anglash imkoniyatlaridan cheklangan foydalanishda

ham namoyon bo'ladi. Yoshlar orasida kambag‘allikni kamaytirishda tashqi iqtisodiy ko‘mak bilan bir qatorda ichki rag‘bat motivini kuchaytirish masalasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, aynan motivatsiya shaxsning mavjud imkoniyatlardan foydalanishga, o‘z ustida ishlashga va ijtimoiy-iqtisodiy ko‘tarilishga bo‘lgan intilishini shakllantiradi.

Yoshlar qatlami ijtimoiy jarayonlar ta’siriga eng ta’sirchan, beriluvchan ijtimoiy guruhdir. Ushbu ta’sirlarning dastlabki sababi, ular mehnat bozoriga endigina kirib kelayotgan, malaka va tajriba jihatdan kattalarga nisbatan kamrok imkoniyatlarga ega toifadir. Shuningdek, texnologik o‘zgarishlar va raqobat darajasining yuqoriligi yoshlardan o‘zgarishlarga tez moslashishni talab qiladi. Shu bilan bir qatorda, yoshlarda rag‘bat motivi kuchayishi ham ularning kasbiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu nuqtai-nazardan rag‘bat motivi ijtimoiy inqiroz sifatida yoshlar orasida kambag‘allikni ko‘payishini izohlovchi muhim psixologik-sotsiologik omil sifatida tadqiq etilishi zarur. Ushbu tadqiqotning maqsadi zamonaviy sotsiologiyaning nazariy yondashuvlaridan foydalangan holda, kurashish ko'nikmalarining yo'qligining yoshlar qashshoqligini kamaytirishga ta'sirini tahlil qilishdir. Ushbu maqolada rag‘bat yetishmovchiligi va kambag‘allik o‘rtasidagi bog‘liqlik ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Tadqiqotning nazariy asoslari. Globallashuv natijasidagi o‘zgarishlar, jahon iqtisodiyotida yuzaga kelgan jadal o‘zgarishlar mehnat bozorining tubdan transformatsiyasiga olib keldi. Sanoatlashdan jamiyatdan postindustrial jamiyat modeliga o‘tish, raqamli texnologiyalarning ommalashuvi va avtomatlashtirish jarayonlari mos ravishda ish o‘rinlarining qisqarishi, berqarorligi va talab qilinadigan ko‘nikmalar tarkibini o‘zgartirdi. Bu jarayonlar natijasida asosini kambag‘allar tashkil yetuvchi prekariat deb nomlangan kafolatsiz, vaqtinchalik mehnatga asoslangan ijtimoiy toifa shakllandi.

Yoshlar o’rtasidagi kambag’allik muammosi ijtimoiy tabaqalanish, tengsizlik va jamiyatdagi resurslarning taqsimlanishi kontekstida ko'rib chiqiladi. Maks Veber, Per Burdye, Amartya Sen va Ulrich Bek kabi olimlar ushbu jarayonlarni o'rganishga katta hissa qo'shdilar. Maks Veberning ijtimoiy tabaqalanish nazariyasiga ko'ra, ijtimoiy tengsizlik nafaqat iqtisodiy resurslar, balki ijtimoiy mavqe, ta'lim darajasi va hokimiyatga kirish imkoniyati bilan ham belgilanadi. Ushbu doirada qashshoqlik hayot imkoniyatlarining notekis taqsimlanishi natijasi sifatida qaraladi. Ijtimoiy sharoitlarga moslashish uchun yetarli resurs va ko'nikmalarga ega bo'lmagan yoshlar mehnat bozori va ta'lim tizimida o'zlarini noqulay ahvolda topadilar. Pier Burdyening turli xil kapital shakllari kontseptsiyasi qashshoqlikni tahlil qilish uchun ayniqsa muhimdir. U jamiyatning ijtimoiy tuzilishidagi shaxsning mavqeini belgilaydigan iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy kapitalni farqladi. Madaniy va ijtimoiy kapitali cheklangan yoshlar ta'lim olish, ish topish va professional qoniqishga erishishda katta qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bunday sharoitlarda kurashish ko'nikmalarining yo'qligi qashshoqlikning davom etish xavfini oshiradi. Amartya Sen "qobiliyatlar yondashuvi" kontseptsiyasini ishlab chiqish orqali qashshoqlikni tushunishga muhim hissa qo'shdi. Ushbu nazariyaga ko'ra, qashshoqlikka nafaqat daromadning yetishmasligi, balki shaxsning o'z salohiyatini ro'yobga chiqarish qobiliyatining cheklanishi sifatida ham qarash kerak. Agar yoshlarda hayot qiyinchiliklarini yengish uchun zarur ko'nikmalar va ichki resurslar bo'lmasa, ularning imkoniyatlari sezilarli darajada kamayadi va bu ularning qashshoqlikdan qutulishiga to'sqinlik qiladi. Inson kapitali nazariyasiga ko‘ra, bilim, ko‘nikma va salohiyatga sarmoya kiritish keyinchalik yuqoriroq daromad va kengroq ijtimoiy imkoniyatlarga olib keladi. Bu yondashuv yoshlarning ta’lim va kasbiy rivojlanishga bo‘lgan rag‘batini kambag‘allikni yengishning ichki mexanizmi sifatida talqin qilish imkonini beradi. Geri Bekkerning inson kapitali haqidagi ishi ushbu nazariy pozitsiyaning klassik asoslaridan biri hisoblanadi.

Oksford tili ingliz lug‘ati (OED) ma’lumotlariga ko‘ra, "precariat" so‘zining qo‘llanilishi dastlab 1980-yillarga to‘g‘ri kelib, Maykl Xarringtonning 1989 yilgi ishlarida qayd etilgan[1]. Stendingning fikricha prekariat o‘z davrigacha bo‘lgan tushunishlardan farq qiladi: ular mehnat vositalariga ega emasligidan tashqari, doimiy ish joyiga, barqaror daromadga, ijtimoiy kafolatlarga

(tibbiy sug‘urta, pensiya, haq to‘lanadigan ta’til va h.k.) xam ega emas, ularning mehnati ko‘pincha qisqa muddatli, kunbay yoki vaqtinchalik xarakterga ega[2].

Rag‘bat inqirozi: nazariy va psixologik asoslari quyidagi asosiy jihatlari mavjud, rag‘bat inson faoliyatining ichki harakatlantiruvchi kuchidir. Tadqiqotchilar Rayan va Desi tomonidan ishlab chiqilgan o‘z-o‘zini aniqlash nazariyasi rag‘batning shakllanishi va pasayishining psixologik mexanizmlarini tushuntiradi[3]. Unga ko‘ra, rag‘bat insonning uchta asosiy ehtiyoji - mustaqil faoliyat yurita olmaslik, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik qondirilmaganida pasayadi.

Yoshlar orasida bu kabi qondirilmagan ehtiyojlarning oqibatida rag‘bat inqirozi quyidagi holatlarda ko‘rinadi:

maqsad qo‘yish qobiliyatining zaiflashuvi;

o‘z malakasiga nisbatan ishonchning pastligi;

ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi;

kelajakka nisbatan noaniqlikning ortishi.

Hayot qiyinchiliklarini yengish qobiliyati hayotga proaktiv yondashuvni rivojlantirishda muhim element hisoblanadi. U qat'iyatlilik, stressga chidamlilik, mas'uliyat va qaror qabul qilishga tayyorlik kabi fazilatlarni o'z ichiga oladi. Bu fazilatlar yoshlarga zamonaviy jamiyat qiyinchiliklarini muvaffaqiyatli yengishga imkon beradi. Biroq, bunday ko'nikmalarning yo'qligi passiv xulq-atvor strategiyalarini ishlab chiqishga olib kelishi mumkin. Qiyinchiliklarni yengish tajribasiga ega bo'lmagan yoshlar o'ziga ishonchsizlikka uchraydi va faol ishtirok etishni talab qiladigan vaziyatlardan qochishadi. Natijada, ular ta'lim va professional tashabbuslarda ishtirok etish ehtimoli kamroq, bu esa ularning ijtimoiy-iqtisodiy mavqeini yaxshilash imkoniyatlarini kamaytiradi. Rag‘batning yetarli emasligi, psixologlarning ta’kidlashicha, apatiya, passivlik va "o‘zini amalga oshira olmaslik sindromi"ni kuchaytiradi[4]. Rag‘bat motivi inqirozi va kambag‘allikning o‘zaro bog‘liqligi kasbiy yo‘nalishdagi muammolarda xam ko‘zga tashlanadi. Yoshlarning o‘z kasbiy yo‘lini topa olmasligi rag‘bat inqirozining eng asosiy ko‘rinishlaridan biridir. Rag‘bat yetishmasiligi inqirozi quyidagi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin:

muayyan faoliyat yo‘nalishini tanlashdagi noaniqlik,

malaka oshirishga qiziqishning pasayishi,

mehnat faoliyatining qo‘nimsizligi kabi holatlarni kuchaytiradi. Bu esa yoshlarni barqaror mehnatga emas, balki vaqtinchalik ishga, xizmat ko‘rsatish sohasidagi kam maoshli va kafolatsiz ish o‘rinlariga yo‘naltiradi.

Kambag‘allikni barqaror kamaytirishning eng samarali yo‘li — inson kapitalini oshirish. Bu esa ta’lim, kasb-hunar va qayta tayyorlash orqali amalga oshadi. Ammo ta’limning o‘zi avtomatik tarzda ijtimoiy ko‘tarilishni ta’minlamaydi; bu jarayonning samaradorligi yoshning o‘qishga munosabati, maqsad qo‘ya olishi va mehnatsevarligi bilan ham bog‘liq. Odatda boshlang‘ich akademik bilimlarni yetarli emasligi yoki ijtimoiy kapitalni yetarli emasligi ham kambag‘allikning ko‘payishiga zamin yaratadi. Bunday xolatlarda rag‘bat motivi kam bo‘lgan yoshlar ko‘pincha raqobat jarayonlarida yutib chiqish imkoniyatini pasaytirib yuboradi, murabbiylar, ustozlar bilan munosabat o‘rnatmaydi va rivojlanish dasturlarida ishtirok etmaydi. Natijada ularning “ijtimoiy kapital”i o‘z ustida ishlamangandan keyin samaradoriligini pasayadi, mehnat bozoridagi raqobatbardoshlikka dosh bera olmay qoladi. Bunday jarayonlar natijasida shaxs xayotda mag‘lubiyatga uchragan insonday, o‘zini yolg‘izlanib qolganday sezadi. Bu kabi holatni Stending “denizenizatsiya”[5], ya’ni shaxsning iqtisodiy-ijtimoiy hayotdan chetlashishiga olib keladigan turmush tarzi deya ta’riflagan edi.

Raqamlashtirish sharoitida yuqori malakali kadrlar talab qilinadi. Yoshlarda mehnat faoliyat sohalariga doir bilim va malakaning yetarli emasligi hamda rivojlantirilmasligi zamonaviy texnologik o‘tish sharoitida jamiyat tomonida taklif etilayotgan rag‘bat samaradorligini pasaytirib yuboradi. Bunda sharoitda yoshlarda o‘qishdan chetlashish xavfini doimiy siklag aylantiradi, fundamental bilimlarni yetarli emasligi malaka oshirish jarayonlarini effektiga negativ ta’sir qiladi

va bu jarayonlar o‘z navbatida yangi texnologiyalarni egallash imkoniyatidan foydalana olishmaydi. Bu esa yoshlarni mehnat bozoridin chetga chiqaradi va aholini kambag‘al toifasiga qatlamiga tushirib qo‘yadi.

Rag‘bat yetishmovchiligini oqibatida psixologik barqarorlikning yo‘qolishi Amerika Psixologik Assotsiatsiyasi (APA, 2020) ma’lumotlariga ko‘ra, stress va depressiya yoshlar orasida keskin oshmoqda[6].

Psixologik noaniqlik va ichki beqarorlik:
ishga moslashishni qiyinlashtiradi,
barqaror ishda uzoq turish imkoniyatini kamaytiradi,
vaqtinchalik va kam mas’uliyatli ishlarga moyillikni oshiradi.

Zamonaviy jamiyat yuqori darajadagi noaniqlik va xavf bilan tavsiflanadi. Ulrich Bek o'zining "xavfli jamiyat" nazariyasida ta'kidlaganidek, ijtimoiy o'zgarish va globallashuv mehnat bozorida va jamiyatning ijtimoiy tuzilishida beqarorlikning kuchayishiga olib keladi. Bunday sharoitda shaxsning o'zgarishlarga moslashish va qiyinchiliklarni yengish qobiliyati ijtimoiy barqarorlikning asosiy omiliga aylanadi. Tadqiqotchi Ulrix Bekning "xavf jamiyati" konsepsiyasiga ko‘ra, ijtimoiy-iqtisodiy muhitning ta’siri natijasida zamonaviy jamiyatda noaniqliklar, xavf-xatarlar va istiqbolsizlik hissi kuchaymoqda[7]. Bu holat rag‘bat yetishmovchiligi inqirozini yanada keskinlashtiradi va yoshlarning mehnat bozoridagi strategik qarorlarini beqaror qiladi.

Qiyinchiliklarni yengish qobiliyatini rivojlantirish asosan asosiy ijtimoiy institutlar - oila, ta'lim va davlat faoliyatiga bog'liq. Oila shaxsning ijtimoiylashuvida asosiy rol o'ynaydi. Aynan shunda Oilaviy munosabatlar yosh insonning hayotdagi qiyinchiliklarga yondashuvini shakllantiruvchi asosiy qadriyatlar, munosabat va xulq-atvor modellarini shakllantiradi. Oilaviy qo'llab-quvvatlash o'ziga ishonch va ijobiy hayot strategiyalarini rivojlantiradi.

Davlat ijtimoiy siyosati ham bir xil darajada muhim omil hisoblanadi. Yoshlar bandligini qo'llab-quvvatlash, kasb-hunar ta'limini rivojlantirish va tadbirkorlikni rag'batlantirishga qaratilgan davlat dasturlari qashshoqlikni yengish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi. Biroq, bunday dasturlarning samaradorligi ko'p jihatdan yoshlarning o'zlari taqdim etilgan resurslardan faol foydalanishga tayyorligiga bog'liq.

Ta'lim muassasalari ham qiyinchiliklarni yengish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy ta'lim nafaqat bilim berishi, balki talabalarning tanqidiy fikrlashi, mustaqilligi va mas'uliyatini ham rivojlantirishi kerak. Amaliyotga yo'naltirilgan o'rganish, ijtimoiy va tadqiqot loyihalarida ishtirok etish va tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish yoshlar orasida ijtimoiy faollik darajasini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Shuningdek:
ta’lim tizimining mehnat bozori bilan bog‘liq emasligi,
migratsiya bosimi,
iqtisodiy tengsizlik,
oilaviy-ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi motivatsiya inqirozining ijtimoiy ildizlarini kuchaytiradi.

Xulosa. Qiyinchiliklarni yengib o'tish qobiliyati yoshlar qashshoqligini kamaytirishda muhim omil hisoblanadi. Bu faol turmush tarzini rivojlantirishga, inson kapitalini rivojlantirishga va ijtimoiy harakatchanlikni oshirishga hissa qo'shadi. Shu bilan birga, bu qobiliyatning yo'qligi yoshlarning ijtimoiy zaifligini oshirishi va ularning jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy tizimlariga integratsiyalashuviga to'sqinlik qilishi mumkin. Maks Veber, Per Burdye, Amartya Sen va Ulrix Bekning asarlariga asoslangan nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, qashshoqlik resurslar, imkoniyatlar va ijtimoiy xavflarning notekis taqsimlanishi bilan bog'liq ko'p o'lchovli ijtimoiy hodisadir.

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, rag‘bat inqirozi yoshlar orasida kambag‘allikning kengayishida markaziy omillardan biridir. Ijtimoiy qo‘llab quvvatlashning samarasizligi va

rag‘batning yetarli emasligi yoshlarning kasbiy rivojlanishini, raqobatbardoshligini va mehnat bozoridagi barqarorligini pasaytiradi. Shu bois yoshlar siyosatida:

motivatsiyani oshiruvchi dasturlar;

yoshlar uchun startap loyixalarini yanada kengaytirish;

yetarli ish o‘rinlarini yaratish;

professional kasb-hunar yo‘naltirish markazlarini faoliyatini yanada kengaytirish;

kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirishning raqamli platformalari kengaytirish;

psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimlarini ishlab chiqilishi strategik ahamiyatga ega.

Yoshlar o'rtasida qashshoqlikni samarali kamaytirish ta'lim muassasalari, davlat va jamiyat o'rtasidagi keng qamrovli hamkorlikni talab qiladi. Yoshlarda mustaqillik, mas'uliyat va zamonaviy jamiyatning o'zgaruvchan sharoitlariga moslashish qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish kerak. Faqat inson rivojlanishi uchun qulay sharoitlar yaratish orqali qashshoqlikni barqaror ravishda kamaytirish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash mumkin.

Yoshlar orasida xayotda muvafaqqiyatsizlikning sababi istak yo‘qligida emas balki uning yetarli emasligi yoki jamiyatdagi mavjud vaziyat ana shu istakni faoliyatga undash darajasida emasligidir. Albatta bu kabi holatlar ayrim yoshlar toifalariga tegishli vaziyatdir, izlanib imkoniyatini topayotgan va jamiyat-davlat yaratayotgan imkoniyatlarda unumli foylanayotgan yoshlarimiz yetarlicha. Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, rag‘bat motivi yoshlarni ijtimoiy passivlikdan faollikka, qaramlikdan mustaqillikka, kambag‘allikdan esa barqaror turmush sari yetaklaydigan strategik ijtimoiy omildir. Yunon faylasufi Suqrot aytganidek, “Kimda istak bo‘lsa yo‘lini qidiradi, kimda istak bo‘lmasa – sabab qidiradi”.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. https://www.oed.com/dictionary/precariat_n?tl=true
2. Стендинг Г. Прекариат: новый опасный класс. М.: Ад Маргейм, 2014.
3. Journal American Psychologist. American Psychological Association, Inc..2000. Vol. 55, No. 1, 68-78 DOI: 10.1037110003-066X.55.1.68
4. Navi, Prince. Motivational Uplift: Do Positive Events Promote Enhanced Expectancy and Engagement for Goals? DISSERTATION submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of DOCTOR OF PHILOSOPHY. in Psychology and Social Behavior. UNIVERSITY OF CALIFORNIA, IRVINE.2024.338 p.
5. https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1536504214558209
6. https://www.apa.org/news/press/releases/stress/2020/report-october
7. Beck, Ulrich. Risk Society: Towards a New Modernity. - (Theory, Culture & Society Series). I. Title II. Ritter, Mark III. Series. 264 p.London.1992.